

Sharobidinova Nargiza Gofurjon qizi

Andijon chet tillari instituti

Xorijiy til fakulteti

Ingiliz tili adabiyoti yoʻnalishi

2-bosqich 202-guruh magistranti

Ilmiy rahbar: Isroilova Dildoraxon Muxtarovna

Annotatsiya. *Hozirgi kun tilshunoslik ilmida yangi-yangi sohalarning yuzaga kelishi, matn muammosining oʻrganilishi bilan bogʻliq ishlar jadal rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda matn tahlilida tadqiqotchilar grammatika, semantika, kognitologiya, psixolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik kabi qator yoʻnalishlar qoʻlga kiritgan yutuqlarga tayanib ish koʻrmoqdalar. Ushbu maqolada konsept tushunchasi va konsept tavsifiga lingvomadaniy yondashuv keng yoritib oʻtilgan.*

Kalit soʻzlar. *Konsept, lingvomadaniyat, semantika, tilshunoslik.*

Til va madaniyat har qanday millatning millat ekanligini tasdiqlovchi asosiy vositadir. Bu ikki tushuncha ajralmas va muntazam bir-birini taqozo etadi. Til oʻzining har jabhasida madaniyatni aks etadi, madaniyat ham shu oʻrinda tilsiz mukammal namoyon boʻla olmaydi.

Hozirgi kun tilshunoslik ilmida yangi-yangi sohalarning yuzaga kelishi, matn muammosining oʻrganilishi bilan bogʻliq ishlar jadal rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda matn tahlilida tadqiqotchilar grammatika, semantika, kognitologiya, psixolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik kabi qator yoʻnalishlar qoʻlga kiritgan yutuqlarga tayanib ish koʻrmoqdalar.

Bundan maqsad –nutq yaratuvchi va uni idrok etuvchi shaxs omilining lisoniy faoliyatda qanday oʻrin tutishini aniqlashdir. Shunday masala sifatida hozirgi kunda tilshunoslik ilmida barchaning eʼtiborini tortayotgan til va madaniyat tushunchasi bilan bogʻliq boʻlgan lingvomadaniy masalalari koʻpchilik tilshunos olimlar tomonidan tadqiq etilib kelinmoqda.

Oʻzbek tilshunoslik ilmida ham bu yoʻnalishda qator ishlar olib borilmoqda. Chunonchi, oʻzbek tilshunosligida lingvomadaniyatshunoslikning ilmiy asoslanishi, madaniyatning tilda aks etishi, kabi qator masalalarga qaratilgan dastlabki ilmiy tadqiqot namunalari sifatida A.Nurmonovning “Oʻzbek tilida lingvokulturologik yoʻnalish”, N.Mahmudovning “Tilning mukammal tadqiqi yoʻllarini izlab”, N.Saidrahimovanning “Lingvokulturologiyaning ilmiy asoslanishiga doir ayrim mulohazalar” nomli maqolalarini aytishimiz mumkin. Mazkur ishlarda lingvomadaniyatshunoslik fanining mohiyati, predmeti va obyektivi masalalari oʻrganilgan.

“Lingvokulturologiya” atamasi dastlab frazeologik maktab asoschisi V.N.Teliyava, V.V.Vorobyov, V.A.Maslova va boshqalarning ishlarida ko`rindi. Lingvomadaniyatshunoslikning shakllanishi haqida gapirilganda, deyarli barcha tadqiqotchilar bu nazariyaning ildizi V.F.Gumboldtga borib taqalishini ta`kidlaydilar.

Lingvomadaniyatshunoslik bugungi kunda bir necha yo`nalishlarda namoyon bo`ladi.

1. **Lingvomadaniyatshunoslik** yorqin madaniy aloqalarni, lingvomadaniy holatlarni, aniq ilmiy izlanishlarni o`z ichiga oladigan alohida sotsial guruh.

2. **Diaxronik lingvomadaniyatshunoslik.** Lingvomadaniyatning etnos holatidagi aniq o`tish vaqtining o`zgarishlarini o`rganadi.

3. **Qiyosi lingvomadaniyatshunoslik.** Lingvomadaniyatda paydo bo`ladigan turli xil etnoslarning ikki tomonlama qiyoslash bilan shug`ullanadi.

4. **Tavsifiy lingvomadaniyatshunoslik.** Bu sohada amalga oshirilayotgan ishlar barmoq bilan sanarli. Ular orasida M.K.Golovanivskaning “Rus tilida so`zlashuvchilar nuqtai nazarida fransuz mentaliteti” nomli ishi katta ahamiyatga ega. Ishning obykti sifatida rus va fransuz tillaridagi abstrakt tushunchalar ; taqdir, xavf, omad, qalb, ong, tafakkur va boshqalar olingan.

5. **Lingvomadaniy leksikografiya.** Lingvo o`lkashunoslik lug`atlarni tuzish bilan shug`ullanadi. Lingvokulturologiyaning bu yo`nalishi hozirgi kunda boshqa yo`nalishlarga qaraganda jadal rivojlanmoqda. Fikrimizning dalili sifatida D.G.Maltsevaning lingvoo`lkashunoslik lug`atini keltirishimiz mumkin. Bu lug`at 25 bobdan iboratdir.

XX –asrning 60-yillarida kognitiv tilshunoslik tilning semantik aspektiga o`z ta`sirini o`tkaza boshladi. Bu kompleks aspect inson tili va mental faoliyatning o`zaro ta`siri, ya`ni inson tili va bilish faoliyatini o`rganuvchi fandır. Kognitiv tilshunoslikning asoschisi Amerikalik lingvist va psixolog Noam Xomskiy hisoblanadi. U bilish nazariyasiga ijodiy yondashadi va kognisiya tushunchasini quyidagi uch asosiy masalalar bilan bog`laydi

1. Bilishning tabiati
2. Inson ongida bilimlar sistemasining shakllanishi
3. Bilimni ma`lumotlar banki shaklida kompyuterda va zamonaviy tadqiqot texnologiyalarida qo`llash.

Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv tilshunoslik tilni tushuncha nuqtai nazardan o`rganadigan sohasi hisoblanadi. Bu tushunchalar aniq bir tilda ba`zan universal, ba`zan maxsus holda qo`llaniladi.

Shu xususiyati bilan semantikaga o`xshab ketadi, lekin psixolingvistikadan farq qiladi. Kognitiv tilshunoslik uchta asosiy holatni kuzatish bilan xarakterlanadi. Olimlarning aniqlashlaricha, kognitiv tilshunoslik ma`lumotlarni transformatsiyalash va kodlashda asosiy rol o`ynaydigan kognitiv mexanizm sifatida o`rganiladi. Zamonaviy kognitiv tilshunoslikning va lingvomadaniyning asosiy atamalaridan biri bu-konseptdir.

U insonning tafakkur xususiyatlari va qurilishiga bogʻliq boʻlgan muammolar bilan qiziquvchilarning diqqatini oʻziga tortib kelmoqda. Kognitiv tilshunoslik – dunyoning lisoniy tasvirida muayyan konseptning mohiyati va dunyo voqealari bilan bogʻliqligini oʻrganuvchi fandır. Konsept esa kognitiv tilshunoslik fanining asosiy kategoriyalardan biri boʻlib, madaniyat va inson oʻrtasidagi aloqa oʻrnatuvchi elementdir. Kognitiv tilshunoslikda konsept hayotiy obraz, til birligi anglatuvchidir. Konsept orqali aniq tilni semantic oraligʻi tuziladi. Konsept tabiatini tushuntirish va anglash til orqali kechadi. Konseptning oʻzi tahlilsiz sistema, ammo boshqa konseptlar ostida harakat qiladi.

Birinchi bor konsept atamasini rus fanida 1928-yilda S.A.Askoldov qoʻllagan. Olim konseptni koʻpgina noaniq predmetlar, harakatlar, voqealar, (rivojlanish konsepti, haqiqatgoʻylik, matematik konseptlar)ni fikrlash jarayonida oʻrnini toʻldiruvchi tafakkur shakli deb izohlaydi. U konseptga “bu bir tur yoki boshqa turdagi tushunchalar haqida fikrlash jarayonini oʻzida aks ettiradigan birlikdir” deb taʼrif bergan.

Konsept tushunchasi deyarli barcha atoqli tilshunoslar tomonidan keng tadqiq qilingan. Ularning har biri bu termin yoki tushunchani turlicha individual tarzda talqin qilishadi. Uni biron tushuncha haqida ideal, kulturologik, shartli, inson tasavvuridagi obrazlar (A.Vejbitskaya), mantiqiy kategoriya (Y.I.Stepanov), amaliy falsafadagi bir tushuncha (N.D.Aryutunova), koʻp qatlamli tushuncha (V.I.Krasik) deb va boshqa olimlar tomonidan ham turlicha talqin qilingan.

Yuqorida qayd etilgan S.A.Askoldov fikri Y.S.Stepanovning bildirgan fikriga juda yaqin.

Yana biron us tilshunosi V.A.Maslova konsept maʼnosiga koʻp qirraligi tuzilma sifatida qarab, nafaqat til egalari tomonidan oʻylanadigan, balki ular oʻzlari his qiladigan hayajon, baho, milliy obraz va konnatatsiyani oʻz ichiga olishini koʻrsatadi. Konsept tuzilishida oʻzgacha nuqtai nazar borligini taʼkidlaydi. Konsept markazida qadrilik turishi, u madaniyat tadqiqiga xizmat qilishi, madaniyat asosida aynan qadrilik yotadi. Har bir konsept murakkab mental uygʻunligi, maʼnoviy tuzilishdan tashqari insonni ifodalayotgan obyektga munosabati va umuminsoniy yoki umumiy, milliy-madaniy, ijtimoiy, til egalariga tegishli, shaxsiy-individual komponentlarni oʻz ichiga oladi, deb taʼkidlaydi.

Konsept haqidagi turli qarashlarni tahlil qilar ekanlar, olimlar aniq bir xulosaga keldilar: konsept-bu abstract nomlar turi emas, xalq tomonidan asrlar mobaynida toʻplanib kelingan bilim va malakalarni, ularni oʻrganib chiqishning asosiy rakursi. “Konsept”-atamasi tilshunoslikda ham eski atama hisoblanadi. Hozirda tilshunoslikda konsept tushunchasiga juda katta eʼtibor berib kelinmoqda. XX asrning 70-yillarida anʼanaviy tilshunoslikda konsept atamasi oʻzgacha chuqur izohlar talab qiladigan muammo sifatida qaralardi. Konsept tushunchasidan toʻla huquqli foydalanish 80-yillarda ingliz olimlari Cheyf, R.Jakendof, G.Lakof, R.Langaskerlarning asarlarini

tarjima qilinishi bilan bogʻliq. Aynan oʻsha matnlarda odatda konseptualizatsiya, konseptual mohiyat atamaları uchrab turadi. Konsept tushunchasining lugʻaviy maʼnosi ustida ham koʻpgina olimlar har xil fikrlarni bildirishadi. Unga mantiqiy kategoriya, amali falsafa tushunchasi, milliy mentalitetning asosiy birligi sifatida qaraydiganlar ham bor. Kognitiv atamalar lugʻatida “konsept” atamasiga quyidagicha taʼrif beradi: Konsept –bizning tafakkurimizdagi aqliy va psixik resusrlarining inson bilim va malakalarida aks etishiga xizmat qiladigan tushunchadir. “Konsept” atamasi zamonaviy tilshunoslikda u yoki bu leksik birlikning tafakkurdagi obrazini ifodalash uchun qoʻllaniladi. Kundalik ilmiy ijodda tez-tez konsept atamasi tushuncha bilan sinonim sifatida qoʻllaniladi. “Konsept”-lotincha “conceptus” soʻzidan olingan boʻlib “tushuncha” maʼnosini bildiradi. Konsept tushunchalar yigʻindisidir. Biror predmet haqida aytilgan yoki bildirilgan har qanday fikrlar yigʻindisi ham konseptni tashkil etadi. Konsept tushunchasiga soʻnggi oʻn yil ichida tilshunoslikda keng shakllangan.

Lingvistikaning yangi yoʻnalishi – lingvomadaniyat til va madaniyat oʻrtasidagi bogʻliqlikni oʻrganadi. Bu yoʻnalishning oʻzining shunday kategorial apparati mavjudki, uning markaziy obyekti konsept tushunchasi boʻlib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYHATI:

1. . Ахмадалиева Г. Teaching reading strategies in ELT //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 5/S. – С. 166-170.
2. Абдухалимова, С. (2022). THE CONCEPT AND CONTENT OF INTERCULTURAL DISCOURSE. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 5(4).
3. Kuchkarova, Z. (2021). COMPARATIVE STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS VERBALIZING THE CONCEPT OF" WEDDING" IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(2).
4. Kochkorova, Z. A. Q. (2021). Translation aspects of the verbalizers of the concept of" wedding". ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(9), 989- 994.
5. Kochkorova, Z. A. (2022). THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE VERBALIZERS OF THE CONCEPT OF “WEDDING” IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 2(6), 250-253.
6. Abdullayevna, K. N. (2022). Beauty Concept in English and Uzbek Languages. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(6), 232-237.